Sume sumbumine eskapismimerre

Mehis Heinsaar. Eesti keelde sukelduja. Jutte ja novelle 2011–2025. Tallinn: Menu, 2025. 214 lk.

Keelte, kultuuritekstide, intertekstuaalsuse sügavusse sukeldudes tõuseb pinnale indiviidi ja kultuuri minevik, samuti mütoloogia. Nii iseenda kui ka rahva olemust taasluuakse, viidates möödunud aegadele. Kauged hetked saavad kas isikliku identiteedi või eestlaslikkuse aluseks. Ent meenutamise käigus mälestus iga kord moondub – mõni detail lisandub, teine jääb vähemaks. Nii on ka ajalugu (varjatult) kokkuleppeline, kantud juhuslikkustest ja kokkusattumustest ning sellest, mida otsustatakse mäletada, kuid mis ühtlasi mälus üha teiseneb. Ajalugu jutustatakse kestva loometöö kaudu muudkui ümber ja nii täitub see aina nihkuvate tähendustega.

Mehis Heinsaar ongi oma teostes aastate jooksul üritanud seda protsessi tabada või kirjeldada. Keel ja kultuur jäävad kestma lõputus (taas)kirjutamises, kus osalevad ühekorraga lugeja ning kirjutaja rollis loojad – seda protsessi ilmestab näiteks jutukogu „Eesti keelde sukelduja" fantaasiarohke nimilugu. Kirjutades luuakse omailmu, kus ohjeldamatult keerlevad kõik teised lood, millega ollakse kokku puutunud ja mis on tähenduslikku mõju avaldanud, ent mida ometi pidevalt unustatakse või mis aegamisi teisenevad. Lood muutuvad ähmaseks ja segunevad. Looming on aga pidev – inimloom ei suuda loomeaktita olla. Heinsaare looming on osa sellest protsessist, mis on kodumaist kuvandit „eestlase olemusest" viimased paar aastakümmet omajagu mõjutanud. Ta kirjutab hästi, tal on hea stiil ja keeletunnetus. Kogu Heinsaare loomingut võib iseloomustada Jüri Kolgi tõdemusega luulekogu „Pingeväljade aednik" (2018) kohta: „Oluline on, et siin on ohtralt häid kujundeid ja (taju)pilte. Miski tume ja võõras hingab kuskil (mitte ainult paaris luuletuses, pigem kogus tervikuna, ridade ja luuletuste vahel) ning see on veenev ja veetlev."[1]

Heinsaare jutukogust „Eesti keelde sukelduja" on osa tekste varem ilmunud, osa on uued. Kirjaniku motiivistik ei ole varasemaga võrreldes ülemäära muutunud: käsitletakse eestlaste (eriti eesti meeste) elu, mis seondub ühelt poolt metsiku looduse, teisalt maagilis-realistliku tunnetusega. Mõnes novellis siiski katsetatakse autori sõnul „jutustamiskunstiga" ning otsitakse „uusi suundi",[2] kuid novellide üldine laad ja sisu tammuvad enamasti tuttavatel radadel. Kirjaniku karjääri pikkust silmas pidades olnuks paslik radikaalsemalt katsetada, vaadata, kuhu loominguline tung ja tunnetus viivad. Tugevad on aga vaid neli novelli: „Eesti keelde sukelduja", „Nad on valmis ja ootel", „Sisenemised rännakul", „Deleuze'i maja". Enam-vähem õnnestunud on veel „Neemede jätkuvus", „Äratus", „Elujanu", „Päev Veenusel". „Deleuze'i maja" (lk 167–185) on üles ehitatud (filosoofi) mõistmise tagaajamisele ja selles leidub kõige veenvamalt Heinsaarele iseomast ürgmõjuga

[1] **J. Kolk**, Mõnest 2018. aastal ilmunud luuleraamatust. – Looming 2019, nr 3, lk 401.

[2] Mehis Heinsaar avaldas novellikogu „Eesti keelde sukelduja". – ERR. Kultuur 11. XI 2025. https://kultuur.err.ee/1609854921/mehis-heinsaar-avaldas-novellikogu-eesti-keelde-sukelduja

maagiat. Loo kinnisideeks on mõista Deleuze'i, mõista ta teksti, keelt, minna sellesse süvitsi ning lasta sellel end raputada, saada sealt elamusi. Keel ja mõte mõjutavad taju ning lausa ruumi ennast, sundides edasi looma: üha uus kiht eelneva peale. Deleuze'i mõtteilma keerukus on võimas inspiratsiooniallikas, sest iga inimaju vajab väljakutseid. Lihtsus ja mugavus pikalt ei paelu.

Heinsaare looming on tuntud kõikvõimalike tegelaste moondumiste poolest, mis on loomingulise võttena kõnekas, sest kätkeb perspektiivinihkeid. Kirjaniku korduv püüe tabada teiseks olemist on olnud ta loomingu huvitavaim ja ühtlasi enim uuritud tahk. Mina ja teise piiride kompamine toob välja hämaralad, milles elusolendid liiguvad ja tegutsevad. Võib-olla kajastub muutumistes isegi tõmme surma poole või surma pideva kohaloleku taju? Heinsaare teostes tõstab ikka ja jälle pead vajadus eemalduda igavast olmest ohu poole, nihkuda elu turvalistest piiridest välja, leides end aga lõpuks silmast silma Surmaga (nt otseselt novellis „Kodanik Surm", lk 155–166). Loomingulise hinge „kava ennast luua, pannes kehtima oma idiosünkraatilise metafoorika, peab ikkagi jääma marginaalseks ja parasiitseks", kirjutas Richard Rorty.[3] Loominguga üritatakse iseennast ühtaegu tabada ja kehtestada, ületada nii iseenda kui ka elu piire, kuigi igaüks peab lõpuks alla vanduma.

Olgu kuidas on tugevate juttudega, kuid Heinsaare loomingu motiivid ja tahud on hakanud kaotama oma mõjuvõimu. Lugemiskogemusse satub küll lõbusaid hetki, vahel ootamatutel põhjustel. Heinsaare loomingut kiputakse ju paigutama maagilise realismi piiridesse ja see loob eeldused ning ootused sellele, mis on võimalik ja loomulik. Jutus „Uuk" (lk 14–25) on aga nimelt realistlikkuse külg silmatorkavalt ebausutav ning see lõhub terviku ära. Maagilisus on isegi vastuvõetav, kusagil keldris võib ju kügeleda fantastiline kääbus (ei mõista, miks need kääbused juttudes korduvad). Pahvatasin aga naerma, lugedes peategelaste aiatöödest: „Liivasele põllumaale puistasid nad mitukümmend kotti huumusrikast mulda juurde, kuhu panid maha kartuli ja külvasid peenardele redise-, salati- ja porgandiseemneid" (lk 16). Nõva liivasele pinnasele aiamaa rajamine nõuab tõepoolest värsket mullakihti, aga „mitukümmend kotti" on küll huumor. Oma kogemuse põhjal oskan öelda, et kunagi sai aiamaa – küll Heinsaare jutu omast veidi suurema – tarvis tellitud umbes 255 tonni kasvumulda,[4] ning ühe väikese põllulapi puhul, mille muld oli parem, toodi ikkagi 60 tonni kvaliteetset mulda juurde. Isegi maagilisi elemente sisaldava loo veenvus laguneb koost niisugustes lõikudes nagu eeltoodu. „Eesti keelde sukeldujas" leidubki naiivset loodusromantikat ja sellega kaasnevat eeldust, justkui oleks „ürgses" metsikus looduses (mida Nõva mahedad metsad niivõrd ei olegi) kerge hakkama saada. Fiktsioonis, kus tegelikkuse väljakutsed ei paina, ehk saabki.

Silma torkavad muudki nõrkused. Kujundirohkes ja lopsakas sõnastuses tulevad tihti esile lihtsakoelised mõtted, veider õõnsus, mis muutub tüütuks. Ikka ja jälle leidub mõni kontakt „ürgsega", „suure ja ülevaga", „vanemaga kui meie", „iidse loomevaimuga" – ebamääraselt rahvapärimusliku mineviku rõhutamine „kunagi olnuna" ei muuda seda sügavamaks ega tähenduslikumaks, ei anna sellele müstilist mõõdet. Eesti keele ajaloo või rahvalaulude esitlemine erilisena mõjub samuti nürilt, kuigi hetkiti on tunda (nt

[3] **R. Rorty**, Sattumuslikkus, iroonia ja solidaarsus. (Avatud Eesti raamat.) Tlk M. Väljataga. Tallinn: Vagabund, 1999, lk 80.

[4] Lisaks oleks vaja kasutada geotekstiili, et vesi ei uhuks mulda liivakihtidesse.

jutus „Priidel, põld ja võluõlu", lk 116–141) irooniamaiku. Inimestena, eestlastena, loojatena peame muidugi hoolima oma keelest (ja kultuurist), aga veidralt tehislik keelehierarhiate konstrueerimine – (juhuslikult) väikeste keelte kõnelejate taju olevat oma ähmases ürgsuses kuidagi eriti tundlik – on natuke piinlik. Enamvähem igal kõnelejaskonnal on oma keele ja kultuuri kohta arusaam, et nende keel on kõige tõhusam, kõige tabavam, kõige maagilisem. Sellise suhtumise pidamine iseäranis eestlaslikuks on kummastav, liiati kui see põhineb üleloomulikul „ürgsusel", aegadetagustel lauludel või tajuruumidel.[5] Vana, ürgse, iidse järele õhkamises hakkab pikapeale häirima banaalse konservatiivsuse alatoon.[6]

Pideva minevikku idealiseeriva retoorikaga üritatakse tekitada allakäigu muljet: täna jälle halvem kui eile (eriti just moraalselt), kuigi kõik varasem on senimaani alles, selle kõrvale on kõigest tekkinud värskeid nähtusi. Ajalookirjutuse paratamatud lüngad võimaldavadki neisse projitseerida romantilisi vaateid „ürgsest õnnest", sellal kui minevikuelu raskused on tänapäeva mugavuses ununenud. Vaid taolises ulmas saab õhata ürgsete aegade järele, vajudes eskapistliku nostalgia sohu. Maagilisus võiks olla tähenduslik ja kõnekas reaalsuse nihe, kuid käesoleva kogu puhul tundub, et selle funktsioon on eelkõige ennast õigustav põgenemine ajas ja ruumis, vahel vaat et täiskasvanuks saamise ja vastutamise eest.

Lugudes leidub enesekesksusega põimitud vanameelsust, eriti neis, mis ühtlasi sisaldavad misogüünseid stereotüüpe (nt „Ununenud flöödiviis", „Kodanik Surm"). Aina ilmub naisi, kes on loomuomaselt „tujukad", vahel on neil lausa hirmuäratavad „päevad", kuid selletagi naised alalõpmata irisevad ega anna meestele rahu, ja selles on süüdi nende „psühholoogia". Naised on muidugi need, kes petavad. Naised (ja rumalad ülemused) on ristiks kaelas Heinsaare meespeategelastele, keda kirjeldaksin sõnapaariga „saamatud luusermehed". Lugudes korduvad ennasttäis, enamasti keskealised meestegelased, kes ei tee ega ole kunagi teinud midagi valesti (peale selle, et nad alalõpmata joovad, on hoolimatud, enesekesksed, mõtlematud, nõmedad, kasutud, laisad, haledad jne) ning kelle arvates terve ilm ning kõik teised inimesed neid kiusavad. Peamine loomingulisus paistab neil seisnevat kohustuste vältimises ja selleks ettekäänete leiutamises. Naiste kohta on neil üha midagi (halba) öelda, kuid enesekriitikat neil meestel miskipärast pole. Enda sisse ei vaadata, enda sõnu, tegusid, käitumist ei nähta.

Heinsaare luuserlikel meespeategelastel pole seega märkimisväärset teotahet ega -võimet, neid iseloomustab omapärane passiivsus. Nad on otsekui takerdunud, suutmatud suureks kasvama, ühiskonnas eksisteerima, kuniks mõni „maagiline-müstiline" sündmus neid mingit laadi transformatsiooni kaudu „hädast" päästab – tavaliselt toda mehikest teise kohta ümber paigutades, eemale õelast pärismaailmast. Ja küllap leidub seal mõni ilus maagiline naine, kes hakkab mehe eest andunult (mõistagi irisemata) hoolitsema. Peategelane ei pea kunagi arenema ega kasvama; ta on niigi „õige" ja „valmis", ainult kinni viletsas ja vales maailmasüsteemis, ümbritsetud üheülbalistest inimestest, kes tema loomuomast geniaalsust häirivad. Arengu asemel toimub ehk pealiskaudne moondumine, ent sellegi taga pole sise-

[5] Pealegi ei ole jutukogus kasutatav saksa, vene, inglise, rootsi jt laensõnadega pikitud (põhja)eesti kirjakeel üleliia ürgne, vaid üsna hiljutine ning eesmärgipäraselt konstrueeritud nähtus.

[6] Siinpuhul üldlevinud tähenduses: konservatiivsus kui ideoloogia, mis fetišeerib illusoorset „kuldaega".

mine julgus ega tahe, vaid eskapismi võimaldav maagia.

Sattusin „Eesti keelde sukeldujaga" paralleelselt lugema Jüri Kolgi jutukogu „Täiesti tavalised inimesed" (2026). Kolgi novellide meespeategelased on otsekui Heinsaare luusermeeste analoogid, kuid ka vastandid: nad on samuti tihti keskealised, natuke rohmakad, omadega hädas, ajale jalgu jäänud ning maailmaga kontakti kaotanud, ent neis on läbivalt teotahet. Intellekti pessimism, (teo)tahte optimism, kui kasutada Antonio Gramsci maksiimi. Kolgi meestegelane analüüsib iseennast ning ühiskonda, ta üritab oma rolli (või selle puudumise/kaotamisega) ja probleemidega hakkama saada. Ta tahab kasvada ja areneda, saada veidigi paremaks inimeseks, olles muidu „täiesti tavaline". Üldiselt Kolgi protagonist alla ei anna ega heitu, isegi kui elu pakub ohtralt vastulööke. Ja kuigi maagilist lahendust tavaliselt ei leidu, jõutakse lõpuks natukenegi paremasse olukorda oma sõnade, sammude ja tegude kaudu. Seejuures pole need mehed nii enesekeskselt edevad nagu Heinsaare omad.

On seega ühtaegu irooniline ja asjakohane, et Kolk kritiseeris ülalviidatud artiklis Heinsaare luules samu nõrkusi: „[---] Jõud tolgendab jõude ja ootab, kuni mingi lontrus vaevub ennast toast välja ajama. Paraku jätab selle luuletuse sinategelane kaunis haleda ja äbariku mulje."[7] Kolk nendib, et kui juba kasutada sõna *Jõud* (suure tähega), siis selle „all võiks silmas pidada võimet ennast kokku võtta; astuda samme, millest jääb jälg; teha midagi tõepoolest ära", mida Heinsaare tegelased aga kuidagi ei suuda. Ei tea, kas Kolk on oma loominguga sihilikult Heinsaare tekstidele reageerinud, kuigi ta tõdeb, et Heinsaare pidamine „eesti kirjanduse pendlimeheks" närib hinge – kui juba nii, siis ehk ta seda ka väljendab. Samas, Kolk on oma perspektiivis ja toonis asja ajanud juba pikemat aega, kuid viimasel ajal huvitavamalt kui eesti kirjanduse pendlimees.

Minu jaoks on probleemne ka nn eestluse küsimus, mis Heinsaare kirjutatut läbib. Kui eestluse kohta teha järeldusi nende juttude põhjal, kus tuigerdab ringi keskealine keskpärane mees ja loodab maagilisele eskapismile, siis on üldpilt üsna mannetu. Seejuures häirib nimelt stereotüüpsus, sest ma ei ütleks, et „eesti mees" oleks üldiselt selline. Mina igatahes ei sooviks end heinsaareliku eestluse kuvandiga seostada. Novellides ei ilmne isegi märkimisväärset kriitilist pilku ega pürgimust.

Jutukogu üritab paaril korral jätta muljet, et laskutakse metsikult huvitavatesse siseilmadesse (nt „Ununenud flöödiviis", „Sisenemised rännakul", eriti „Keskmaal"). Lopsakate, mühavate, mitmekülgsete ökosüsteemide kirjelduses on küll metafoorset jõudu, aga vohav-ilusad poeetilised kujundid hingesoppide džungli kohta varjavad siseilma tegelikku õõnsust. Metafoor võib osutuda petlikuks. Mis sisemaailmas päriselt toimub? Kas üldse midagi? Metsad, džunglid, taimed, sood, mered, adru, loomad jne, ükskõik mis looduslikud kujundid, võrdlused või viited ei ava ju mitte midagi. Ühtlasi satutakse vastuollu kirjandusliku reegliga „näita, ära räägi", mida ei peagi alati järgima, ent Heinsaare tegelaste sisemaailma keerukuse kirjeldamine loodusmetafooride kaudu on puhas rääkimine, mitte näitamine. Tegelaste sügavust üritatakse ilusa eesti keele mitmekülgse sõnavaraga väita, ehkki midagi märkimisväärset nende peas ega hinges ei toimu. Sest nad ju ei tee midagi, neil pole teotahet. Kaunis metafoor on viis lugejat mõjutada, poeetiline-esteetiline tahk varjab aga substantsi puudust. Metafoor on mugav, kuna

[7] **J. Kolk**, Mõnest 2018. aastal ilmunud luuleraamatust, lk 401.

seda pole võimalik kinnitada ega ümber lükata.

„Eesti keelde sukelduja" eest sai Mehis Heinsaar kultuurkapitali kirjanduse sihtkapitali proosapreemia. Ma pole kindel, kas teos oli võitu väärt. Oleksin nomineeritute hulgast eelistanud Kairi Loogi romaani „Tantsi tolm põrandast", kuigi sügavama sukeldumisega teoseid oli nendegi mulluste proosateoste seas, mis nominatsiooni ei saanud. „Eesti keelde sukelduja" ei ole isegi „Heinsaar oma vanas headuses", kuna tekstid on nõrgemad ja vähem kõnekad kui varasemad palad, mis jõuliselt kirjandusmaastikku muutsid. Puudu jääb teravusest, mis kuhugi sisse lõikaks – nuga on nüriks nühitud. Pole ka kerget groteski ega transgressiivsust, mis tekitaks omapärase emotsionaalse elamuse. Isegi korduvalt kirjeldatud loodus, kuhu tegelaste hinged järjepanu ihaldavad, pole enam ülemäära ebatavaline ega ähvardav. Heinsaarest oleks otsekui saanud omaenda mõjuängi sängis voogav kirjanik, kelle ees lasub üks „suur poeet", keda on vaja kuidagi ületada. Too poeet on kunagine Heinsaar. Võib-olla juhtub see ühel hetkel iga (eduka) loojaga, kui omaenda saavutuste rõhuv kohalolek hakkab suunama edasisi samme. Kukutakse rollisleppi: ei saa ju olla halvem ega teistsugune kui varem. Publikulgi on tekkinud kindlad nõudmised ja ootused. Kirjanik Heinsaar peab olema heinsaarelik, kirjanik Mikita peab olema mikitalik (ehkki iga järgnev teos on nõrgem, õõnsam kui eelmine). Heinsaare tume tunnetuslik keelekasutus on muidugi kaunis, ta suudab kirjutada säravalt inspireerivaid lauseid, kuid sügavusest jääb vajaka. Heinsaar püsib populaarne, kuid niisugune proosa nagu „Eesti keelde sukelduja" on end ammendanud, eriti kui samast ainestikust on (või on tulemas) paremaid versioone.

MÄRTEN RATTASEPP